

მიხეილ ბახტაძე

XI-XIV საუკუნეებში ქართველ მეფეთა ზეობის წლების ათელის შესახებ

XI-XIV საუკუნეებში საქართველოში ხშირი იყო თანამოსაყდრეობის ფაქტები. ანუ შემთხვევები, როდესაც მეფეს საკუთარი მემკვიდრე თავის სიცოცხლეშივე აჰყავდა ტახტზე.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში არსებობს მოსაზრება, რომ „ერთმანეთისაგან უნდა განირჩეს თანამოსაყდრე და თანამეფე“.¹ ძალიან საინტერესო მოსაზრებაა თანამოსაყდრისა და თანამეფის შესახებ. სამწუხაროდ, ქართული წყაროები არ იძლევა იმის საშუალებას, რომ დაწვრილებით ვისაუბროთ თანამოსაყდრისა და თანამეფის უფლებრივ განსხვავებაზე. სავარაუდოა, რომ თანამოსაყდრეს უფრო ნაკლები უფლებები და შედარებით დაბალი სტატუსი უნდა ჰქონდა, ვიდრე „მეფე მამას“, ხოლო თანამეფობის შემთხვევაში ორივე მეფეს ერთნაირი უფლებები და სტატუსი ჰქონდა. საინტერესოა იმის გარკვევაც, თუ როდის გვაქვს საქმე თანამოსაყდრეობასთან და როდის – თანამეფობასთან. მაგალითად, როდესაც დავით სოსლანის გარდაცვალების შემდეგ გიორგი IV ტახტზე აიყვანეს, ის თანამოსაყდრე იყო, თუ თანამეფე? მსგავსი ვითარებაა დავით VI-სა და ვახტანგ II-სთან დაკავშირებითაც. კიდევ ერთხელ გავიმეორებთ, რომ თანამოსაყდრისა და თანამეფის საკითხი მეტად საინტერესოა, მაგრამ მისი განხილვა ჩვენი ამჟამინდელი კონკრეტული კვლევის სფეროს სცილდება. ამჯერად ჩვენ ერთი კონკრეტული საკითხი გვკაინტერესებს, საიდან აითვლიდნენ თანამედროვენი მეფის ზეობის წლებს. ტახტზე პირველად ასვლიდან, თუ ერთპიროვნული მეფობის დაწყებიდან. ამიტომ ამ საკითხის კვლევისას იმ მოვლენის აღსანიშნავად, როდესაც ქვეყანაში ორი მეფეა ჩვენ გამოვიყენებთ ტერმინს, თანამოსაყდრე.

ბაგრატ IV-მ თანამოსაყდრედ აიყვანა თავისი ძე გიორგი II. გიორგი

¹ რ. მეტრეველი, ჯ. სამუშია. მეფეთა მეფე გიორგი II. თბ. 2003, გვ. 61.

II-ის თანამოსაყდრე იყო დავით IV. დავით IV აღმაშენებელმა გარდაცვალებამდე ცოტა ხნით ადრე თანამოსაყდრედ დაისვა უფროსი ძე დემეტრე I. გიორგი III-მ თანამოსაყდრედ აკურთხა ქალიშვილი თამარი, რომელმაც თავის მხრივ საკუთარი ძე გიორგი აიყვანა თანამოსაყდრედ. თამარის ასულმა რუსუდანმა თანამოსაყდრედ თავისი ვაჟი დავითი გაიხადა. ფაქტობრივად, დავით VIII-ის თანამოსაყდრე იყო გიორგი V-ც 1299 წლიდან. როგორც ვხედავთ, თანამოსაყდრეობა ძალიან გავრცელებული ამბავი იყო.

თანამოსაყდრეობასთან დაკავშირებით ერთი საინტერესო კითხვა ჩნდება, როდიდან აითვლიდნენ თანამოსაყდრის ზეობის წლებს? თანამოსაყდრედ გახდომიდან თუ ერთპიროვნული მეფობის დაწყებიდან? დღეს ძირითადად თანამოსაყდრეთა ზეობის განსაზღვრა მათი ერთპიროვნული მეფობის პერიოდით ხდება: დემეტრე I – 1125-1156; თამარი – 1184-1210; გიორგი IV – 1210-1223; დავით VI – 1246/7-1293; ვახტანგ II – 1289-1292; გიორგი V – 1318-1346.² ერთადერთ გამონაკლისს დავით IV წარმოადგენს, რომლის მეფობაც 1089-1125 წლებით თარიღდება. თუმცა, საინტერესოა, რომ დავით IV, ფორმალურად, 1089 წლიდან ვიდრე გიორგი II-ის გარდაცვალებამდე თანამოსაყდრე ან თანამეფეა. რა თქმა უნდა, დავით აღმაშენებლის შემთხვევა სრულიად განსხვავებული და უნიკალურია. 1089 წლიდან გიორგი II ქვეყნის მართვაში აღარ მონაწილეობდა (ყოველ შემთხვევაში, ამჟამად ცნობილი წყაროები ასეთი დასკვნის გაკეთების საშუალებას იძლევა). გამონაკლისი რუის-ურბნისის კრება იყო. ამიტომ 1089 წლიდან დავითი, ფაქტობრივად, ერთპიროვნული მბრძანებელია. თუმცა ისევ გავიმეორებთ, რომ ფორმალურად ტახტზე ორი მეფე ზის.

ძალიან მნიშვნელოვანია მეცნიერ-მკვლევართა მიერ თანამოსაყდრეთა ზეობის წლების განსაზღვრა, მაგრამ კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია, თუ თავად თანამოსაყდრენი საიდან აითვლიდნენ საკუთარი მეფობის დაწყებას. ცხადია, რომ ასევე აითვლიდა მათი მეფობის დაწყებას იმდროინდელი საზოგადოება და, მათ შორის, მემკვიდრეებიც. ეს საკმაოდ მნიშვნელოვანი საკითხია. მაგალითად, როდესაც ქალაქ კარის ალებასთან დაკავშირებით მემკვიდრე წერს, რომ თამარ მეფემ „ოცდამესამედ, გინათუ მეოთხედ აღმავლობასა მეფობისა მისისა წელიწადსა იკითხა საქმე კარისა“, ³ რომელი წელი უნდა

² საქართველოს მეფეები. რედაქტორები რ. მეტრეველი, მ. ლორთქიფანიძე. თბ. 2007, გვ. 120, 122, 131, 138, 145, 152, 156, 161.

³ ქართლის ცხოვრება. რ. მეტრეველის რედაქციით. თბ. 2008, გვ. 508.

ვიგულისხმობთ აქ? 1202/3 (1179+23/4=1202) თუ 1207/8 (1184+23/4). მსგავსი საკითხები საკმაოდ ბევრია.

სანამ მთავარი საკითხის კვლევაზე გადავალთ, მოკლედ გვინდა თანამოსაყდრეობის ის ფაქტები გავიხსენოთ, რომლებსაც ამჯერად განვიხილავთ.

ბაგრატ IV-მ „ძე მისი გიორგი ... დაუტევა ქუთათისს მეფედ სამეფოსა ზედა აფხაზეთისასა და წარვიდა საბერძნეთს ...ვიდრელა იყო ბაგრატ საბერძნეთს, ითხოვა ლიპარიტ ძე ბაგრატისი, გიორგი მეფედ, რადთა მოსცეს იგი დედაძმან მისძმან და დიდებულთა მის ქუეყანისათა. მოიყვანეს საყდარსა რუისისასა და აკურთხეს მეფედ. და მოიყვანს მზრდელად მისა ლიპარიტ და პატრონად დაი ბაგრატისი, გურანდუხტ დედოფალი“.⁴ აღნიშნულ ცნობასთან დაკავშირებით რ. მეტრეველი და ჯ. სამუშია აღნიშნავენ, გიორგი ბაგრატის ძე ლიპარიტ ბაღვაშმა „საქართველოს მეფედ აკურთხა. ამ აქტით ქართულ სინამდვილეში თანამეფობის ინსტიტუტი შემოდის. ერთმანეთისაგან უნდა განირჩეს თანამოსაყდრე და თანამეფე. ჩვენი აზრით, საქართველოში თანამეფობის ბიზანტიური მოდელი დამკვიდრდა. მაგ. ბასილი II და კონსტანტინე VIII თანამეფეები იყვნენ წლების მანძილზე. ეს განსხვავდებოდა ჩვენში არსებული თანამოსაყდრეობისაგან. როგორც ცნობილია ბიზანტიაში მიღებული იყო თანამოსაყდრის კურთხევა. საფიქრებელია, რომ მსგავსი პრაქტიკა საქართველოშიც იქნებოდა. ამიტომაც ლოგიკური იქნება თუ ვიფიქრებთ, რომ ქუთაისში გიორგი უფლისწული პირველად თანამოსაყდრედ აკურთხეს. რამდენიმე ხნის შემდეგ კი გიორგის, რატომღაც, ხელახლა აკურთხებენ რუისის ტაძარში. რაღაში დასჭირდათ ერთხელ უკვე მეფედ კურთხეული მონარქის ხელახლა დალოცვა? ერთადერთი სწორი ვარაუდი ის იქნება თუ დავუშვებთ, რომ პირველად თანამოსაყდრედ კურთხეული გიორგი, მეორედ რუისის ტაძარში უკვე მეფედ აკურთხეს. ამდენად, 1054 წლის ახლო ხანებიდან გიორგი უფლისწული საქართველოს მეფე ხდება. ქვეყანაში იურიდიულად თანამეფობის ინსტიტუტი მკვიდრდება“.⁵

რ. მეტრეველისა და ჯ. სამუშიას მოსაზრებას თუ გავიზიარებთ, 1052 წელს გიორგი II თანამოსაყდრე გახდა, 1054 წელს – თანამეფე, ხოლო 1072 წლიდან ერთპიროვნული მეფობა დაიწყო.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში გავრცელებული მოსაზრებაა, რომ 1089 წელს გიორგი II-ის თანამოსაყდრე მისი მხოლოდშობილი ძე დავით IV გახ-

⁴ ქართლის ცხოვრება, გვ. 287.

⁵ რ. მეტრეველი, ჯ. სამუშია. მეფეთა მეფე გიორგი II, გვ. 61.

და. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი წერს, „მას ჟამსა იყო ჰასაკითა თე-
ქუსმეტისა წლისა, ხოლო ქრონიკონი სამას და ცხრა. ამას მარტოდ შობილ-
სა გიორგისგან თუთ მამამან დაადგა გვრგვნი მეფობისა და, უჭეშმარიტესი
ვთქუათა, „თუთ მამამან ზეცათამან პოვა დავით, მონა თვსი, და საცხებელი
მისი წმიდა სცხო მას რამეთუ კელი მისი შეეწოდა მას, და მკლავმან მის-
მან განადღიერა იგი“; „წყალობა და ჭეშმარიტება შეემოსებოდა მას“; და
„უზეშთაეს ყო იგი უფროს ყოველთა მეფეთა ქუეყანისათა“ ვიდრემდის
„დავსდვა ზღუასა ზედა კელი მისი და მდინარეთა ზედა მარჯვენე მისი“.
გარნა შრომითა ფრიადითა და ღუაწლითა ძლიერითა მრავალთა დღეთა შემ-
დგომად იქმნა ესე, ვითარცა წინამდებარემან სიტყუამან ცხად ყოს“.⁶ რ. მეტ-
რეველი და ჯ. სამუშია სრულიად მართებულად აღნიშნავენ, რომ დავითი
1089 წლამდეც იწოდება მეფედ და შესაბამის დასკვნასაც აკეთებენ. „1089
წლამდე დავით IV აღმაშენებელი გიორგი II-ს უკვე უნდა ეკურთხებინა თა-
ნამოსაყდრედ“. მკვლევართა აზრით, „გიორგი II-მ მალიქ-შაჰთან მოსალაპარა-
კებლად წასვლის წინა პერიოდში თავისი მხოლოდშობილი ვაჟი აკურთხა
მეფის პატივში. საქართველოს სამეფო კარისთვის ეს ახალი არ იყო, რამეთუ
იგივე ნაბიჯი რამდენიმე ათეული წლის წინათ გადადგა ბაგრატ IV-მ, რო-
დესაც იგი ბიზანტიაში წავიდა და თანამოსაყდრედ გიორგი II დატოვა“.⁷ მა-
შინ რა მოხდა 1089 წელს? „1089 წელს გიორგი II-მ თანამოსაყდრედ კი
არ აიყვანა დავითი, არამედ სრულიად გადაულოცა მეფობა ... გიორგი II
1089 წელს ზავერდოვნად ჩამოაშორეს ხელისუფლებას და მისი ფუნქცია
მხოლოდ ნომინალური და სიმბოლური იყო ... გიორგი II ყველა შემთხვევაში
დავით IV-ის გადაწყვეტილებების აღმსრულებელი იქნებოდა და მისი ფუნქ-
ცია ამ გადაწყვეტილებათა იურიდიულად გაფორმებით ამოიწურებოდა“.⁸ ზე-
მოთ გამოთქმული მოსაზრება სავსებით მისაღებია. ალბათ პასუხი უნდა გაე-
ცეს მხოლოდ ერთ კითხვას, რა სტატუსი ჰქონდა გიორგი II-ს 1089 წლი-
დან გარდაცვალებამდე, 1112 წლამდე? ჩვენი აზრით, პასუხი აშკარაა. 1089-
1112 წლებში გიორგი II იყო მეფე. ამიტომ ამავე პერიოდში დავით IV თა-
ნამოსაყდრედ თუ არა, თანამეფედ მაინც უნდა ჩავთვალოთ. თუ თანამოსაყდ-
რისა და თანამეფის შესახებ რ. მეტრეველისა და ჯ. სამუშიას მოსაზრებას
გავიზიარებთ, შეგვიძლია დავასკვნათ შემდეგი – 1083 წლიდან დავით IV

⁶ ქართლის ცხოვრება, გვ. 307.

⁷ რ. მეტრეველი, ჯ. სამუშია. მეფეთ მეფე გიორგი II, გვ. 135-136.

⁸ რ. მეტრეველი, ჯ. სამუშია. მეფეთ მეფე გიორგი II, გვ. 138-139.

თანამოსაყდრეა, 1089 წლიდან თანამეფე, ხოლო 1112 წლიდან, ერთპიროვნული მეფე.

დავით აღმაშენებელმა გარდაცვალებამდე ცოტა ხნით ადრე, 1124 წლის ბოლოს ან 1125 წლის იანვარ-თებერვალში თანამოსაყდრედ თავისი უფროსი ძე დემეტრე II დასვა. დავითი აღმაშენებლის ისტორიკოსი წერს – „ვითარცა პირველმან დავით სოლომონი, ამანცა თჳსითა კელითა დასუა საყდართა თჳსთა ძე თჳსი დიმიტრი, სახელით ოდენ ცვალებული, მარადლე გარდამონასხი, ყოვლითურთ მსგავსი მამულთა ძირთა, და დაადგა თავსა შუენიერსა გჳრგჳნი ქვათაგან პატიოსანთა, ვიტყჳ უკუე სათნოებათა მამულთა და შეარტყა კელთა ძლიერთა მახჳლი ეჰა, რაბამ სჳნად ჳმარებული, და შემოსა პორფირი მკლავთა ლომებრთა და ტანსა ახოვანსა. და დაულოცა ცხოვრება წარმართებული და განგრძობა ღღეთა ბედნიერობით“.⁹ დემეტრე I-ის თანამოსაყდრედ დასმას ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანეც ადასტურებს – „სრულყო რა დავით სრბა მეფობრივი ქრონიკონსა სამას ორმოცდახუთსა, და მივიდა დაუსრულებელსა სუფევასა საუკუნოდ, სიცოცხლესავე შინა მისსა დასუა მეფედ ძე მისი დემეტრე, და დაადგა გჳრგჳნი თჳთ მისითა კელითა“.¹⁰

1179 წელს გიორგი III-მ თანამოსაყდრედ აკურთხა თავისი ქალიშვილი თამარი. „ისტორიანი და აზმანის“ მიხედვით, დემნა უფლისწულისა და ორბელთა აჯანყების ჩახშობის შემდეგ „მეორესა წელიწადსა შეიყარა ყოვლით სამეფოთ მისით შემოქცეული ღანუყით ნაჭარმაგვესა. შემყრელმან შვილთავე სამეფოთა მისთამან აწჳა დედოფალთა დედოფალი, ბედნიერი და სჳანი ცოლი მისი ბურღუხან და შვილი მათი თამარ, ნათელი და ბრწყინვალეა თუალთა მათთა, და მანიაკი ყოველთა მეფეთა, და გჳრგჳნი ყოველთა კელმწიფეთა. განრჩევითა და გამორჩევითა, განგებითა და გაგონებითა ზენისა მის ხუედრისა შარავანდელთა მნებებელისათა მეფე ყო თამარ, თანადგომითა ყოველთა პატრიაქთა და ეპისკოპოზთა, დიდებულთა იმიერთა და ამიერთა, გაზირთა და სპასალართა და სპასპეტთა“.¹¹

თამარ მეფემ დავით სოსლანის გარდაცვალების შემდეგ თანამოსაყდრედ დასვა ლაშა-გიორგი. ჟამთააღმწერელი წერს, „ამას სანატრელსა სიცოცხლესა შინა თჳსსა დაედგა გჳრგჳნი ძისა მისისა გიორგისდა რომელსა ლაშობი-

⁹ ქართლის ცხოვრება, გვ. 347.

¹⁰ ქართლის ცხოვრება, გვ. 351.

¹¹ ქართლის ცხოვრება, გვ. 396.

თცა უწოდა. იყო წლისა ათცამეტისა რაჟამს დაიდგა გვრგვნი მეფობისა და მეფემან თამარ მიულოცა მეფობა. ხოლო რაჟამს მიიცვალა თამარ, იყო ლაშა ათრვამეტისა წლისა“.¹²

რუსუდან დედოფალმა დაახლოებით 1230 წელს თავისი ძე დავითი თანამოსაყდრედ აიყვანა. ჟამთააღმწერელი აღნიშნავს, „ამათ ჭირთაგან შეიწრებული მეფე რუსუდან იყო რა ქუთათისს და ყოველსა აფხაზეთსა, და იქმნა ძე მისი დავით ვითარცა წლისა ხუთისა, ინება მეფედ ყოფად ძისა მისისა ... და დასუეს მეფედ დავით, ძე რუსუდანისა, აკურთხეს ქუთათისს და დაადგეს თავსა მისსა გვრგვნი. დასუეს ტახტსა ზედა სამეფოსა და მიულოცეს მეფობა წესისაებრ სრულყო კათალიკოზმან წესი კურთხევისა“.¹³

დავით VI-მ თანამოსაყდრედ თავისი უფროსი ძე ვახტანგი აიყვანა. ეს ნათლად ჩანს დავით და ვახტანგ მეფეების სიგელიდან ვახტანგ თულაისძისადმი.¹⁴

1299 წელს მონღოლებმა მესხეთის მფლობელს, მანდატურთუხუცეს ბექა ჯაყელს „სთხოვეს ყრმა გიორგი, რათა მოსცეს და მეფე ყონ ქართლსა დავითის წილ ძმისა მისისა, რომელი აღასრულა და მისცა, და თანა წარატანა ლაშქარი დიდი. ხოლო წარიყვანეს ესე გიორგი, და დასუეს მეფედ, და დაღათუ მცირე იყო, არამედ წინა-დაუსახვიდეს უძლეველობასა მეფობისასა და წინა-მოსაწყებდეს“.¹⁵ ამრიგად, მცირეწლოვანი გიორგი V დავით VIII-ის თანამოსაყდრედ (თუ თანამეფედ) გახდა (როგორც ცნობილია, 1302 წელს მონღოლებმა ტახტზე კიდევ ერთი მეფე – ვახტანგ III –აიყვანეს. ეს უკანასკნელიც თანამოსაყდრედ ან თანამეფედ გამოდის).

მემკვიდრის თანამოსაყდრედ აყვანას ალბათ სხვადასხვა მიზეზები განაპირობებდა. გიორგი II-ისა და დავით IV-ის შემთხვევაში ეს ქვეყნის შიგნით მიმდინარე პროცესებისა და საგარეო ფაქტორის გავლენის შედეგად მოხდა. დემეტრე I-ის შემთხვევაში ეს ალბათ მხოლოდ დავით აღმაშენებლის სურვილი და, შესაძლოა, გარკვეულწილად ტრადიციაც იყო. თამარის შემთხვევაში მთავარ მიზეზს, რა თქმა უნდა ქვეყანაში არსებული ვითარება წარმოადგენდა. სავარაუდოდ, რუსუდანმაც შემდგომში მოსალოდნელი გართულებების (ლაშას ძის ან ამ უკანასკნელის მომხრეების მხრიდან) თავიდან ასაცილებლად გაამეფა თავისივე სიცოცხლეში დავით VI. 1299 წელს კი მონღოლთა ნება იყო

¹² ქართლის ცხოვრება, გვ. 523.

¹³ ქართლის ცხოვრება, გვ. 542.

¹⁴ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. I. თბ. 1982, გვ. 182.

¹⁵ ქართლის ცხოვრება.

მთავარი და გადამწყვეტი.

ამრიგად, XI-XIV საუკუნეებში თანამოსაყდრეობის რვა შემთხვევა გვაქვს განსახილველი (გიორგი II, დავით IV, დემეტრე I, თამარი, გიორგი IV, დავით VI, ვახტანგ II, გიორგი V).

ჩვენ გვაქვს ქართველ მეფეთა მიერ გაცემული რამდენიმე სიგელი, რომლებიც ძალიან ნათლად გვიჩვენებს, თუ რომელი მეფე როდიდან აითვლიდა თავის ზეობას. სწორედ ამ სიგელებზე დაყრდნობით ნ. შოშიაშვილი თვლიდა, რომ მეფობის ათვლა თანამოსაყდრედ დასმის წლიდან ხდებოდა.¹⁶

ძალიან საინტერესოა გიორგი II-ის სიგელი მღვიმისადმი. ეს სიგელი დაიწერა მაშინ, როდესაც ბაგრატ IV უკვე გარდაცვლილი იყო. ეს ნათლად ჩანს სიგელის დასაწყისშივე – „ქ. მე გიორგი ბაგრატიუნამან, ნებითა ღმრთისაითა აფხაზთა და ქართველთა მეფემან, ძემან **სულკურთხეულისა** მეფისა ბაგრატიანამან დავწერე და მოვაკსენე სიგელი ესე უდაბნოსა მღვიმისასა“.¹⁷ სიგელის ბოლოში წერია – „დაიწერა ბრძანებაი და სიგელი ესე ჩუენი ინდიკტიონსა მეფობისა ჩემისასა ა, კელითა იოვანე მონაზონისაითა“.¹⁸ ცხადია, რომ სიგელი გიორგი II-ის მეფობის პირველ წელს დაიწერა. ზეობის დაწყების ასათვლელად არც თანამოსაყდრედ დაჯდომისა (1052) და არც თანამეფედ კურთხევის (1054) წელი არ გამოგვაღებება, რადგან, როგორც აღვნიშნეთ, სიგელის დაწერის მომენტში ბაგრატ IV გარდაცვლილია. გიორგი II-ის მეფობის ასათვლელად გვრჩება ერთადერთი თარიღი – 1072 წელი. სიგელი დაიწერა გიორგი II-ის მეფობის პირველ წელს, 1072 ან 1073 წელს¹⁹ (თუ გავითვალისწინებთ, რომ ბაგრატ IV 24 ნოემბერს გარდაიცვალა, სიგელი ალბათ უფრო 1073 წლისაა). შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ გიორგი II თავის მეფობას 1072 წლიდან, ერთპიროვნული მეფობის დაწყებიდან აითვლიდა.

ჩვენამდე მოაღწია დავით აღმაშენებლის ერთმა სიგელმა ნიანია ნიანისძისადმი,²⁰ მაგრამ ის ჩვენთვის საჭირო ინფორმაციას არ შეიცავს. სამწუხაროდ, არ გავაჩნია დემეტრე I-ის მიერ გაცემული სიგელები. ამიტომ ვერ ვიტყვი, თუ როდიდან აითვლიდნენ თავიანთ მეფობას დავით IV და

¹⁶ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. I, გვ. 77; 100; 105; 109; 180.

¹⁷ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. I, გვ. 46.

¹⁸ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. I, გვ. 48.

¹⁹ აღნიშნულ სიგელს ნ. შოშიაშვილი 1073 წლით ათარიღებდა (იხ. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. I, გვ. 46), ი. დოლიძე კი, 1072 წლით (იხ. ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II. თბ. 1965, გვ. 10).

²⁰ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. I, გვ. 50.

დემეტრე I.

გვაქვს თამარ მეფის მიერ გაცემული ორი სიგელი, რომელიც მეფის ინდიქტიონით თარიღდება. ერთი – გელათისადმი,²¹ დაწერილია მეათე ინდიქტიონს, მეორე – მღვიმისადმი,²² დაწერილია მეთვრამეტე ინდიქტიონით. ვერც ერთი მათგანი ამჟღავნებს ჩვენ ვერ დაგვეხმარება.

ლაშა-გიორგის მიერ ქვათახევის მონასტრისადმი ბოძებული სიგელი მე-6 ინდიქტიონით თარიღდება,²³ მღვიმისადმი მიცემული კი – მე-10 ინდიქტიონით.²⁴ არც ეს სიგელები გვაძლევს საშუალებას განვსაზღვროთ, თუ როლიდან ხდებოდა გიორგი IV-ის მეფობის ათვლა.

ჩვენი საკითხის კვლევისას ძალიან მნიშვნელოვანია დავით და ვახტანგ მეფეების სიგელი ვახტანგ თულაისძისადმი. პირველ რიგში, უნდა აღვნიშნოთ, რომ დავით VI ნარინი რეალურად მეფობას 1247 წელს იწყებს, თავის ბიძაშვილ დავით VII ულუსთან ერთად. დავით VI 1293 წელს გარდაიცვალა. თუ მის მეფობას 1247 წლიდან ავითვლით, მაშინ დავასკვნით რომ დავით რუსუდანის ძემ 46 წელი იმეფა. ამასთან დაკავშირებით ძალიან საინტერესო ინფორმაციაა დაცული დავით ნარინისა და მისი ძის – ვახტანგ II-ის სიგელში ვახტანგ თულაისძისადმი. სიგელის ბოლოს აღნიშნულია, რომ „დაიწერა ბრძანებაი და სიგელი ესე ჩუენი ინდიკტიონსა მეფობისა ჩუენისასა **ორმოცდამეათეჟესმეტესა** და ძისა ჩუენისა ვახტანგ მეფისა **მეათესა**, კელითა ზარდახანისა მწიგნობრისა ჩუენისა გიორგი სოფრომისძისაითა“.²⁵

როგორც ვხედავთ, სიგელი დავით VI-ის მეფობის 56-ე წელს დაიწერა. ე.ი. მისი ზეობის ათვლა არა 1247 წლიდან, არამედ რომელიღაც სხვა თარიღიდან ხდებოდა. რომც დავუშვათ, რომ სიგელი 1292 წელს არის დაწერილი (ვახტანგ II 1292 წელს გარდაიცვალა, სიგელში კი ისიც მოიხსენიება), დავით ნარინის მეფობის ათვლის თარიღი 1236 წელზე ადრეა საძებნელი (1292-56=1236). რა შეიძლება ყოფილიყო თანამედროვეთათვის დავით VI-ის ზეობის ათვლის თარიღი? ცხადია, რომ ასეთ თარიღად მისი თანამოსაყდრედ დასმის წელი უნდა ყოფილიყო. მაშასადამე, დავით VI ნარინი საკუთარ მეფობას 1230 წლიდან აითვლიდა (დავით ნარინის დაბადების ზუსტი თარიღი უცნობია. როგორც ჩანს, ის ჯალალ ად-დინის მიერ თბილისის აღე-

²¹ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. I, გვ. 77.

²² ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. I, გვ. 100.

²³ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. I, გვ. 106.

²⁴ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. I, გვ. 110.

²⁵ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. I, გვ. 182.

ბამდე დაიბადა). სხვაგვარად გაუგებარია, 1247 წელს ტახტზე ასულ და 1293 წელს გარდაცვლილ მეფეს როგორ უნდა დაეწერა სიგელი თავისი მეფობის 56-ე წელს.

ამავე სიგელიდან ირკვევა, რომ დავით ნარინმა თავის სიცოცხლეშივე გაამეფა უფროსი ძე ვახტანგ II. ვახტანგ II აღმოსავლეთ საქართველოში დამოუკიდებელად 1289-1292 წლებში მეფობდა, ანუ სამი წლის მანძილზე. ჩვენ მიერ განხილულ საბუთში კი აღნიშნულია, რომ სიგელი დაიწერა ვახტანგის მეფობის მე-10 წელს. აქედან კი გამომდინარეობს, რომ ვახტანგ II-ის მეფობაც ათოვლებოდა არა 1289 წლიდან, არამედ რომელიღაცა სხვა, უფრო ადრეული თარიღიდან. სავარაუდოდ ვახტანგ II-ის თანამოსაყდრედ დასმის წლიდან. რადგან დავით VI-ის მეფობა 1230 წლიდან ათოვლება, 56-ე ინდიკტიონი 1286 წელი ($1230+56=1286$) გამოდის. აქედან გამომდინარე, ვახტანგ II 1276 წელს ($1286-10=1276$) გამხდარა თანამოსაყდრე.

ჩვენ მიერ განხილულ სიგელთან დაკავშირებით ნ. შოშიაშვილი წერდა, რომ დავით ნარინისა და ვახტანგ II-ის სიგელი ვახტანგ თულაისძისადმი, „კიდევ ერთი მოწმობაა იმისა, რომ მეფობის ინდიკტიონი აღირიცხებოდა თანამოსაყდრეობიდან“.²⁶

მართალია, დავით VIII-ის საკუთარი სურვილით არ აუყვანია ტახტზე 1299 წელს გიორგი V, მაგრამ რეალურად ისინი თანამოსაყდრეები იყვნენ. გიორგი V ერთპიროვნულ მეფობას 1318 წლიდან იწყებს. მკვლევართა ნაწილი 1314 წელს უჭერს მხარს. ამიტომ გასაგებია, რომ თითქმის ყველგან გიორგი V-ის ზეობის ხანად 1318-1346 ან 1314-1346 წლებია დასახელებული. თავად გიორგი ბრწყინვალე საკუთარ მეფობას 1299 წლიდან ათოვლიდა. ამის ნათელი დადასტურებაა მეფის სიგელი ივანე თორელისადმი. „მოვიდეს წინაშე ჩუენსა ჩუენი დიდად ერთგული ივანე და გუეაჯა და მოგუახსენა, რათამცა კოჟრისა ძირსა მონასტერი ათენაგუენი მიგუებოდა ... გქონდეს შენ თორელ ივანესა კოჟრისა ძირსა მონასტერი ათენაგუენი ... დაიწერა ბრძანებაი და სიგელი ესე ჩუენი ინდიკტიონსა მეფობისა ჩუენისა ლთ ჳელითა კარისა მწიგნობრისა აბრაჰამ აგვაროზის ძისათა. ვამტკიცებ გიორგი“.²⁷ ინდიკტიონი „ლთ“ ნიშნავს გამეფებიდან 39-ე წელს. მეფის აღსაყდრების წლად თუ 1318 წელს ავიღებთ, საბუთი 1357 ($1318+39=1357$) წელს დაწერილი გამოდის, ხოლო თუ მეფობას 1314 წლიდან ავითვლი – 1353

²⁶ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. I, გვ. 180.

²⁷ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II, გვ. 97.

(1314+39=1353) წელს მივიღებთ. ორივე აბსურდული თარიღია, რადგან გიორგი V 1346 წელს გარდაიცვალა. ცხადია, რომ სიგელის შემდგენელი გიორგი V-ის გამეფების თარიღად არც 1318 და არც 1314 წელს არ გულისხმობს. აქაც გვრჩება ერთადერთი ვარიანტი, გიორგი V-ის ზეობის ათვლა 1299 წლიდან არის დაწყებული. ამიტომ სიგელი 1338 წელს არის დაწერილი (1299+39=1338). რა თქმა უნდა, ძნელი წარმოსადგენია, რომ სამეფო კარის მწიგნობარს მეფის აღსაყდრების თარიღი არ სცოდნოდა ან თუნდაც შეშლოდა.

ჩვენს მიერ განხილული თანამოსაყდრეობის რვა ფაქტიდან ოთხ შემთხვევაში (გიორგი II, დავით VI, ვახტანგ II, გიორგი V) ზუსტად ვიცით, თუ საიდან ხდებოდა მეფობის ათვლა. გიორგი II-ის ზეობა ათვლავლობდა მისი ერთპიროვნული მეფობის დაწყებიდან, ხოლო დავით VI-ის, ვახტანგ II-ისა და გიორგი V-ის – თანამოსაყდრედ დასმოდან.

სამი შემთხვევა ერთი წინააღმდეგ და ეს ერთი კანონზომიერებიდან გადახვევად ჩანს. თუმცა ნებისმიერ შემთხვევაში პასუხი უნდა გავცეს კითხვას, რატომ ხდება მეფობის ათვლის დაწყება სხვადასხვა პრინციპით? დაბეჯითებით რამის მტკიცება ძნელია. ვარაუდით კი ნებისმიერი მოსაზრების გამოთქმა შეიძლება. მაგალითად, XI საუკუნეში ზეობის ათვლა ერთი პრინციპით ხდებოდა – ერთპიროვნული მეფობის დაწყებიდან. XIII საუკუნეში კი ვითარება შეცვლილია და სხვა პრინციპი მოქმედებს – თანამოსაყდრედ გახდომიდან.

ჩვენ შევეცდებით საკუთარი მოსაზრება გამოვთქვათ აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით. არა გვგონია, რომ მეფობის ათვლის პრინციპი XI საუკუნეში ყოფილიყო სხვა და XIII საუკუნეში – სხვა. ჩვენი აზრით, პრინციპი იყო ერთი – მეფობის ათვლა ხდებოდა თანამოსაყდრედ დასმოდან, როგორც ეს დავით VI-ის, ვახტანგ II-ისა და გიორგი V-ის შემთხვევაში იყო. უბრალოდ, გიორგი II-სთან დაკავშირებით საქმე გამონაკლისთან გვაქვს, მაგრამ ეს გამონაკლისი ახსნას საჭიროებს.

კიდევ ერთხელ ვნახოთ, თუ რას წერს „მატიანე ქართლისაჲ“ XI საუკუნის 50-იან წლებში გიორგი II-ის გამეფებასთან დაკავშირებით, „ამისსა პირველ სუძოდა ძე მისი გიორგი ბაგრატს, დაუტევა ქუთათისს მეფედ სამეფოსა ზედა აფხაზეთისასა და წარვიდა საბერძნეთს ... ვიდრელა იყო ბაგრატ საბერძნეთს, ითხოვა ლიპარიტ ძე ბაგრატისი, გიორგი მეფედ, რადთა მოსცეს იგი ღელამან მისმან და ღიდებულთა მის ქუეყანისათა. მოიყვანეს საყდარსა

რუისისასა და აკურთხეს მეფედ. და მოიყვანს მზრდელად მისა ლიპარიტ და პატრონად დაი ბაგრატისი, გურანდუხტ დედოფალი“.²⁸

რას ნიშნავს ამ შემთხვევაში „სამეფო აფხაზეთისასა“? უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, გასარკვევია, თავად „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ავტორს როგორ ესმის ამ კონკრეტულ შემთხვევაში სახელწოდება აფხაზეთი. როდესაც მემატიანე XI საუკუნის ამბების თხრობისას ახსენებს – „მეფე აფხაზთა“, აქ ყოველთვის საქართველოს მეფეს გულისხმობს, მაგრამ იმავე პერიოდის აღწერისას აფხაზეთი აღნიშნავს მთელ საქართველოს, თუ მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს? საინტერესოა რ. მეტრეველისა და ჯ. სამუშიას მოსაზრება, რომ 1050 წლის ახლო ხანებში, ლიპარიტ IV-ის სელჩუკთა ტყვეობიდან გათავისუფლების შემდეგ, „ბაგრატ IV კვლავ იქცა დასავლეთ საქართველოს მეფედ“.²⁹

ვნახოთ მატიანეში დაცული რამდენიმე ცნობა, რომლებიც წარმოდგენას შეგვიქმნის ჩვენთვის საჭირო საკითხზე:

„ამან წარავლინა მოციქული წინაშე დავით კურაპალატისა; აწჳა, რათა გამოილაშქროს ძალითა მისითა, აღიღოს ქართლი: ანუ დაიმჭიროს თჳთ, ანუ უბოდოს ბაგრატს, ძესა გურგენისსა, ასულის-წულსა გიორგი აფხაზთა მეფისასა, რომელსა ეყოდა დედულად აფხაზეთი და ქართლი;

შემოკრიბნა ქართველნი აზნაურნი და უბრძანა: "ესე არს მკჳდრი ტაოსი, ქართლისა და აფხაზეთისა, შვილი და გაზრდილი ჩემი, და მე ვარ მოურავი ამისი და თანა-შემწე“;³⁰

„ივანე მარუშის-ძემან ინება, რათა მოიყვანოს ბაგრატ მეფედ აფხაზეთისა და მის თანა ყოველთა დიდებულთა, ერისთავთა და აზნაურთა აფხაზეთისა და ქართლისათა გამოითხოვეს ბაგრატ მეფედ დავით კურაპალატისგან ... გარნა რაჟამს უძკჳდრო ქმნილ იყო ქუეყანა ქართლისა და აფხაზეთისა, მოსცა მათ სიმტკიცითა და მძევლითა; შთაიყვანეს იგი აფხაზეთს, დალოცეს მეფედ და დაემორჩილნეს ყოველნი ბრძანებასა მისსა“;³¹

„მოვიდა უფლისციხეს, აღიღო ციხე დედისაგან თჳსისა, დაყვნა დღენი და განაგნა მცირედ საქმენი ქართლისანი; წარიყვანა დედა თჳსი და წარვიდა ქუეყანად აფხაზეთისა“;³²

²⁸ ქართლის ცხოვრება, გვ. 287.

²⁹ რ. მეტრეველი, ჯ. სამუშია. მეფეთა მეფე გიორგი II, გვ. 58.

³⁰ ქართლის ცხოვრება, გვ. 267.

³¹ ქართლის ცხოვრება, გვ. 267-268.

³² ქართლის ცხოვრება, გვ. 268.

„მაშინ წარმოვიდა სიხარულითა სავსე, და წარვიდა მას ჟამსა **აფხაზე-თადვე**, რათა ვერ უგრძნას რატი და უგრძნეულად მივიდეს ოდეს არა გონებ-დეს“;³³

„იყო ჟამი გაზაფხულისა და ბაგრატ **აფხაზეთს** იყო. მოადგა ანაკო-ფიას და მისწურა წასაღებად“.³⁴

„და მიგზავნა მოციქულად ივანე, ძე ლიპარიტისი, მეფემან ბაგრატ ძიე-ბად მშვიდობისა. ხოლო სულტანმან შეაქცია იგი **აფხაზეთად** ბაგრატიისა, სთხოვა ხარაჯად და უქადა მშვიდობად. ხოლო სიფიცხლისაგან ზამთრისა ვერღარა მოილოდინა და წარვიდა ქართლით“.³⁵

„და შეძღვომად ამისსა მეფე **აფხაზეთს** იყო“.³⁶

როგორც ვხედავთ, მემკვიდრეობის აფხაზეთი ნიშნავს დასავლეთ სა-ქართველოს (ამის საპირისპიროდ შეგვიძლია დავუკვირდეთ ისტორიკოსის მიერ ხშირად გამოყენებულ ტერმინს – აფხაზეთი და ქართლი).

ჩვენი აზრით, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ბიზანტიაში წასვლის წინ ბაგრატ IV-მ გიორგი II მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს მეფედ დატოვა (საკითხავია ისიც, მოხდა თუ არა ამ დროს მისი კურთხევა. შესაძლოა გა-მონათქვამი – „დაუტევა ქუთათისს მეფედ სამეფოსა ზედა აფხაზეთისასა“ ნიშნავდეს, რომ მმართველად დატოვა და არა მაინცდამაინც მეფედ). ალბათ ამიტომ იყო, რომ „ნებითა ღმრთისაითა აფხაზთა და ქართველთა“ მეფე გიორგი II თავის ზეობას ამ მოვლენიდან არ აითვლიდა.

რა ხდება 1054 წელს რუისში? კვლავ რ. მეტრეველისა და ჯ. სამუ-შიას მოსაზრებას დავეყრდნობით, რომ აქ ლიპარიტ ბაღვაშმა გიორგი უფ-ლისწული საქართველოს მეფედ აკურთხა³⁷ (თავისთავად საინტერესოა, რომ მემკვიდრე პირველ შემთხვევასთან დაკავშირებით წერს – „დაუტევა მეფედ“, ხოლო მეორედ აღნიშნავს – „აკურთხეს მეფედ“).

„ნებითა ღმრთისაითა აფხაზთა და ქართველთა“ მეფე გიორგი II-ისთ-ვის ალბათ უსიამოვნო და სადღაც დამამცირებელიც კი იყო, რომ ის მეფედ ფეოდალის, მართალია ძალიან ძლიერისა და გავლენიანის, მაგრამ მაინც ფეოდალის ნებითა და ინიციატივით აკურთხეს. თანაც მაშინ, როდესაც აფ-ხაზთა და ქართველთა მეფე ბაგრატ IV კონსტანტინოპოლში საპატიო

³³ ქართლის ცხოვრება, გვ. 270.

³⁴ ქართლის ცხოვრება, გვ. 283.

³⁵ ქართლის ცხოვრება, გვ. 293.

³⁶ ქართლის ცხოვრება, გვ. 295.

³⁷ რ. მეტრეველი, ჯ. სამუშია. მეფეთ მეფე გიორგი II, გვ. 61.

ტყვეობაში იმყოფებოდა. შესაძლოა ამიტომაც არც 1054 წლიდან აითვლიდა თავის მეფობას გიორგი II.

ყოველივე ზემოთ თქმულს თუ გავითვალისწინებთ, სრულიად გასაგებია, თუ რატომ უნდა აეთვალია „ნებითა ღმრთისაითა აფხაზთა და ქართველთა“ მეფე გიორგი II-ს თავისი მეფობის დაწყება სწორედ 1072 წლიდან. აქ აუცილებლად უნდა გავიხსენოთ ერთი მნიშვნელოვანი ცნობა, რომელიც „მატიანე ქართლისაჲშია“ დაცული. 1072 წლის შემოდგომაზე ბაგრატ IV-ს „დაეცა საღმრთოდ მუცლისაჲ“. ამ დროს მას „თანა ჰყვა გიორგი კურაპალატი და ყოველნი დიდებულნი მისნი. ხოლო გიორგი კურაპალატი გაგებებულ იყო წინა და მოიყვანეს ქართლს მეფე“. აქ „შემდგომად მცირედთა დღეთა მიათუალა ძე მისი გიორგი კურაპალატი მეფედ დიდებულთა ამის სამეფო-სათა, და ყოველნი შეჰყვედრნა მას“.³⁸ მაშასადამე, გარდაცვალებამდე მცირე ხნით ადრე ბაგრატ IV-მ „მიათუალა“ (ანუ წარუდგინა) თავისი ძე, გიორგი კურაპალატი დიდებულებს მეფედ (უკვე შესაძლებელია გიორგი II-ის მეფედ წარდგენა?!). შესაძლოა, თავად ბაგრატ IV-ც თვლიდა, რომ თავის დროზე გიორგი II-ის ჯერ ქუთაისში დატეგება „მეფედ სამეფოსა ზედა აფხაზეთისა-სა“, ხოლო შემდეგ 1054 წელს რუისში მეფედ კურთხევა არ იყო ლეგიტიმურობის თვალსაზრისით მაინცდამაინც მისაღები და მოსაწონი.

საინტერესოა ისიც, რომ „მატიანე ქართლისაჲს“ ავტორი 1054-1072 წლების ამბების თხრობისას არასდროს გიორგი II-ს მეფედ არ მოიხსენიებს.

როდესაც 1058 წელს სულა კალმახის ერისთავმა ლიპარიტ IV ბაღვაში შეიპყრო, მემკვიდრე წერს, „ხოლო გურანდუხტი და გიორგი ძე ბაგრატი-სი, დგეს ღტილას და რად ცნეს შეპყრობად ლიპარიტისი, შეიყვანეს ახალ-ქალაქს“.³⁹

სელჩუკთა პირველი შემოსევის აღწერისას მათიანეში აღნიშნულია, რომ „მას ჟამსა მომავალ იყო მეფე ტაოთი და თანა ჰყვანდეს დედა და და და ძე მისი გიორგი“.⁴⁰

როდესაც „მატიანე ქართლისაჲში“ განმაზე ლაშქრობის ამბავია მოთხრობილი, ვკითხულობთ, „წარუძღუნა წინა ძე მისი გიორგი კურაპალატი“.⁴¹

ქუთაისში სტუმრობის დროს ოსთა მეფემ „ნაზა და მათი დედოფალი, დედა გიორგი კურაპალატისაჲ. რამეთუ გიორგი კურაპალატი გებულ იყო

³⁸ ქართლის ცხოვრება, გვ. 296.

³⁹ ქართლის ცხოვრება, გვ. 288.

⁴⁰ ქართლის ცხოვრება, გვ. 289.

⁴¹ ქართლის ცხოვრება, გვ. 295.

უწინა და მოიყვანეს ქართლს“.⁴²

ცხადია, ჩვენ მიერ გიორგი II-სთან დაკავშირებით ზემოთ გამოთქმული მოსაზრება მხოლოდ ვარაუდია.

ჩვენს მიერ განხილული თანამოსაყდრეობის ფაქტებიდან უმეტესობა ცხადად მიუთითებს – მეფობის ათვლა ტახტზე თანამოსაყდრედ დასმის წლიდან ხდებოდა.

ჩვენი აზრით, XI-XIV საუკუნეებში საქართველოში მეფის ზეობის წლების ათვლა მისი ტახტზე თანამოსაყდრედ დასმის დროიდან (ანუ პირველად აყვანის დროიდანვე) ხდებოდა. ეს, სავარაუდოდ, ზოგადად არსებული ტრადიცია იყო. თუმცა, როგორც ჩანს, გამონაკლისებიც არსებობდა. ამიტომ ჩვენ მიერ დასაწყისში მოტანილ ციტატასთან დაკავშირებით, როდესაც ბასილი ეზოსმოდგარი წერს, თამარ მეფემ „ოცდამესამედ, გინათუ მეოთხედ აღმავლობასა მეფობისა მისისა წელიწადსა იკითხა საქმე კარისა“, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეს ხდება 1202/3 ($1179+23/4=1202$) და არა 1207/8 ($1184+23/4$) წელს. მსგავსი ვითარება უნდა იყოს სხვა ანალოგიურ შემთხვევებთან დაკავშირებითაც (სხვა საკითხია, რომ თავად მემკვიდრე შეიძლება შეცდეს, როდესაც ასეთი ხერხით ათარიღებს რაიმე ამბავს).

⁴² ქართლის ცხოვრება, გვ. 295.

Mikhail Bakhtadze

**RECKONING OF REGNAL YEARS FOR THE GEORGIAN KINGS IN
THE 11TH - 14TH CENTURIES**

Summary

We have several cases of co-regnancy in Georgia of the 11th -14th cc. King used to enthrone his heir in his life. After father's death, son ruled alone.

Which was starting point for his regnal years, the one when he joined father on the throne, or the one when he was left alone on the throne.

It is well recorded that David VI, Vakhtang II and Giorgi V (the kings of Georgia in the 13th -14th cc.) thought about their first year of co-regnancy as of first year of their general rule. That was a tradition in the 11th -14th cc. to count the regnal years from co-regnancy. Only few exceptions took place.